

Evropa, migrace a utváření identit (aneb staré víno v nových lahvích)

V poslední době si lidé kladou otázku, jakou hrozbu představuje pro Evropu příchod běženců z Blízkého východu a Afriky. Sdělovací prostředky a mnozí komentátoři ho líčí jako jedinečný a téměř bezprecedentní jev, který vyžaduje zásadní řešení, ať již ve formě principiální otevřenosti vůči válečným migrantům, nebo naopak zesílenou ochranu evropských hranic a udržení uprchlíků mimo naše území. V tomto kontextu považujeme za vhodné zamyslet se nad populačními dějinami Evropy a připomenout, že lidské migrace byly, jsou a bezpochyby nadále budou přirozeným a nevyhnutelným způsobem stírání rozdílů mezi skupinami lidí, kteří z těch či oněch důvodů žili po mnoho generací odděleně a vytvořili odlišné kulturní hodnoty. Leckoho možná překvapí, že Evropa byla v minulosti zasažena migracemi více, než je obecně známo, a není vyloučeno, že právě migrace utvářely naši evropskou povahu silněji než jiné evoluční mechanismy. Uvidíme, že minimálně z dlouhodobé perspektivy nemají migrace negativní dopad a že náš genofond mohou významně obohatit. Zamysleme se tedy nad tím, jaké máme kolektivní představy o těch, kteří v Evropě hledají azyl před vleklými a složitě řešitelnými válečnými konflikty anebo chudobou, a jaké představy si vytvářejí oni o nás. Protože současná válečná a ekonomická migrace je především pohybem lidí a nikoli myšlenek či ideologií, jak to vypadá z projevů některých politiků, měla by být primárně problémem organizace a identity, a teprve druhotně politiky nebo ideologie.

Především je třeba si uvědomit, že i my Evropané jsme z biologického hlediska na našem kontinentě exulanti. Anatomicky moderní člověk (*Homo sapiens*) vznikl na území subsaharské Afriky zhruba před 200 tisíci let, a po delší době osídlil Blízký východ, kde se před více než 50 tisíci let mírně smísl s neandertálcí (*H. neanderthalensis*). Ti jediní mají mimochodem na označení Evropané právo, neboť na tomto území skutečně vznikli. Ukazuje se také, že mísení našich afrických předků s neandertálcí mělo pozitivní dopad, neboť jsme získali genetické schopnosti, které nám umožňují lépe přežít v prostředí severních zeměpisných šířek; není vyloučeno, že předkové Tibetanů získali od denisovců (další druh vyhynulého hominina přítomného v Asii během šíření anatomicky moderních lidí z Afriky; např. Živa 2014, 2: 53–56) zase schopnost adaptace na život ve velké nadmořské výšce. Předovýchodní populace anatomicky moderních lidí začala do Evropy pronikat před 45 tisíci let. V té době již byli neandertálci vymírajícím druhem a naši evropští prapředkové se s nimi až na výjimky nepotkávali. Postupovali přes Balkán a okolo Kaspického moře na sever a ve střední Evropě se specializovali na lov megafauny. Důvody proč neandertálci vymřeli, nejsou zatím objasněny, ale měnící se přírodní podmínky a možná i neochota mísit se s nově přichozími migranty, hrály asi dost významnou roli.

Zhruba před 20 tisíci let se v souvislosti s nástupem posledního maxima doby

ledové citelně ochladilo, ledovec dosáhl hranic dnešního Berlína a část nové „evropské“ populace anatomicky moderních lidí se stáhla do refugií na jihu Evropy. Jak velká část původní populace ve střední Evropě zůstala, není dosud zcela zřejmé, ale nedávné archeologické výzkumy prokázaly, že k úplnému vylidnění dojít rozhodně nemohlo. Po zlepšení klimatických podmínek začali potomci refugiálních populací osídlovat severněji položené oblasti znovu – ke „starousedlíkům“ střední Evropy tedy přicházeli lidé původem z frankokantaberského (okolí Pyrenejí, Iberský poloostrov a jižní Francie), apeninského, balkánského a černomořského refugia, což lze celkem dobře prokázat fylogeografickým výzkumem uniparentálních haploskupin (mitochondriální DNA a nerekombinantní části chromozomu Y; např. Živa 2011, 6: 262–263) a dnes už i výzkumem DNA izolované z kostí. Po několika výkyvech se klima v Evropě před 12 tisíci let oteplilo, ustálilo, o něco později zvlhčilo a na Předním východě vznikly první zemědělské komunity, které poměrně rychle expandovaly do všech směrů, včetně Evropy. Do prostředí evropských lovců-sběračů mezolitu začali zhruba před 7,5 tisíci let pronikat zemědělci z Anatólie. Migrace prvních výrobců potravin v celosvětovém měřítku, kteří v Evropě hospodařili na nově zakládaných polích a k nimž se evropští lovci-sběrači bezpochyby houfně připojovali, podnímla do té doby nevidaný populační růst a následně řadu kulturních

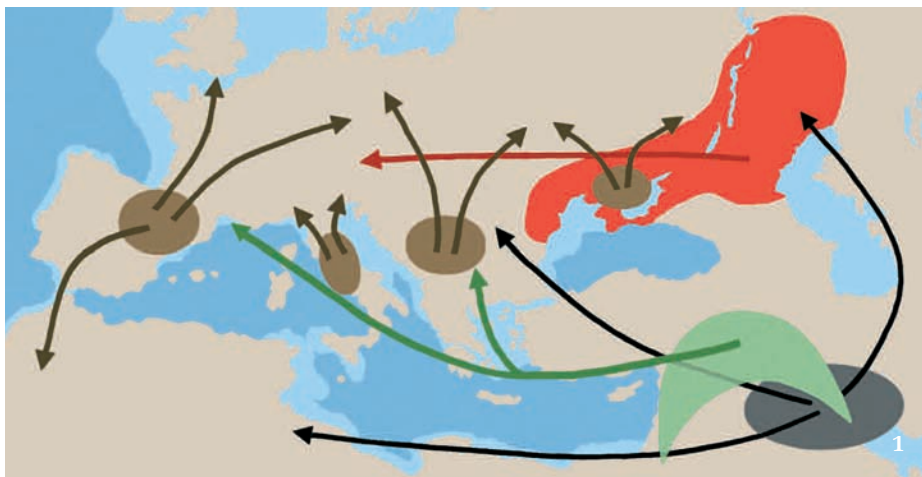
inovací, jakými byla orba nebo mléčná produkce. Ani v tomto okamžiku se však migrace do střední Evropy nezastavily, ba naopak. Z pontských stepí sem o několik tisíciletí později pronikali lidé obývající rozsáhlé území severní Eurasie. Ti se zabývali pravděpodobně pastevectvím a hovořili možná také indoevropskými jazyky, které se poté rozšířily téměř po celé Evropě.

Uvedená koncepce populačních dějin Evropy byla vypracována na řadě genetických studií. Mluví se dnes o trojí skladbě Evropanů – původní lovecko-sběračský základ západní Evropy převrstvený předovýchodními zemědělci a doplněný asijskými pastevcí. V jednotlivých místech Evropy je poměr těchto složek přirozeně různý, ale dá se říci, že komponenta reprezentující zemědělce z Předního východu v Evropě obecně převažuje. Tím ale evropské migrace zdaleka neskončily. Jeden z předních biostatiků Robert Reuven Sokal vytvořil před více než 20 lety společně se svými kolegy databázi 3 460 historicky doložených pohybů etnických skupin, k nimž na území Evropy došlo za posledních 4 200 let a které měly na naši genetickou strukturu rovněž nezanedbatelný vliv. Další studie ukázaly, že genový tok proudil po generace jak z Afriky, tak Předního východu především do jižní Evropy, která tím má i vyšší poměr heterozygotů, a tedy nižší výskyt autozomálně recesivních chorob.

Mezi archeology, antropology, genetiky i lingvisty probíhala, a stále probíhá, někdy vzrušená, jindy vzrušující debata, do jaké míry v případě jednotlivých migrací šlo pouze o akulturaci a nikoli přímo o pohyb nositelů různých kultur. Jedním z příjmů používaných zastánci akulturace byly plechovky od Coca-Coly, které se k nám ze západu šířily po pádu železné opony bez masivnější migrace jejich výrobců, zastánci migrací zase poukazovali na zjevné změny fyzického profilu pravěkých a středověkých koster reprezentujících ta či ona období. Dnes je zřejmé, že migrace měly jednou vyšší, jednou nižší podíl migrantů, ale vždy skutečně docházelo k pohybu lidí.

Jaké jsou ale důsledky migrací, tedy biologického kontaktu odlišných populací? Má se za to, že mísení populací různého geografického původu napomáhá udržet relativně vysokou míru genetické diverzity, jejímž prostřednictvím se recipientní populace lépe vyrovnává se změnami prostředí. Řada studií např. prokázala, že výskyt cukrovky 2. typu v Americe pozitivně koreluje s poměrem původních genů amerických indiánů. Jinými slovy čím je v genomu jedince více DNA evropského původu, tím má nižší pravděpodobnost rozvoje této choroby. V Evropě, kam přicházejí lidé s tmavší barvou kůže, by pak mohli být míšenci v souvislosti s globálními změnami klimatu, projevujícími se mimo jiné silnějším UV zářením (kvůli slabší ozónové vrstvě), chráněni před rizikem vzniku melanomu, agresivního nádoru kůže, který je v současné době na vzestupu. Jde také o výskyt recesivních chorob (v Evropě např. cystická fibróza), jež se u míšenců objevují výrazně méně.

Kromě zdravotně celkově spíše pozitivního dopadu, který se ovšem projevuje spíše v dlouhodobé perspektivě, má migrace

1 Hlavní migrační proudy, které zasáhly Evropu v pravěku – černě kolonizace anatomicky moderními lidmi původem z Afriky před 45 tisíci let, hnědě znovuosídlování středních a severních částí Evropy z jižních refugií po ústupu posledního maxima doby ledové před 15–10 tisíci let, zeleně příchod zemědělců před 10–5 tisíci let a červeně migrace nomádů z pontských stepí před 4,5 tisíci let. Orig. M. Chumchalová podle předlohy V. Černého

dopad na kulturní profil cílové populace. Jedním z nich je vliv na jazykovou kulturu nové generace. Ta bývá bilingvální, což má nesporné výhody, a dochází tak ke kvalitnější komunikaci a integraci nebo spíše postupnému splývání obou kulturně často odlišně smýšlejících komunit. Jazyky se pak vzájemně obohacují některými výrazy (tzv. výpůjčkami) nebo přebírají některé gramatické jevy, jak pozorujeme např. v Tichomoří. V různých jazykových prostředích vznikají kreolské jazyky, které se vyznačují podobnou gramatickou strukturou, poukazující na vrozenou kapacitu lidské řeči, jak ukázal před lety Derek Bickerton.

Utváření identit

Od populační historie Evropy, která je do značné míry poslušností jednotlivých migrací, a jejich genetických důsledků přejdeme nyní k zamyšlení ze sociokulturního hlediska. V první řadě jde o kontakt dvou nebo i více skupin, mezi nimiž po době relativní izolace přirozeně vznikly určité kulturní a společenské rozdíly. Tento kontakt probíhá formou sociální interakce a klíčovou roli pro její průběh a výsledek hraje skutečnost, jak účastníci této interakci rozumějí, a zejména jaké identity si vzájemně přiřazují. Někteří příchozí mohou být „nalepkováni“ a poslze i vítáni jako poslové civilizace, jiní jsou označeni jako hrozba a odmítnuti. Vezmeme-li příklad z nedávné minulosti, tak lidé odcházející z Československa po invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 měli v přijímajících zemích zpravidla velké sympatie, protože na Západě převládala definice ČSSR jako nespravedlivě obsazené země pod nadvládou Sovětského svazu a lidé z ní utíkající byli vnímáni jako političtí uprchlíci, kteří se ocitli ve skutečné nouzi a potřebují pomoc. Po vstupu České republiky do Evropské unie zase Německo a Rakousko z obav o rovnováhu na svých pracovních

tržích definovaly migrující dospělé obyvatelé ČR jako nežádoucí pracovní sílu, která nouzí netrpí a pomoc nepotřebuje.

Jak říká slavný Thomasův teorém, definují-li lidé určitou situaci jako reálnou, stává se pro ně reálná ve svých důsledcích. Důsledkem sociálně definičního procesu je proto skutečnost, že účastníci musejí s přidělenými identitami počítat a v každodenním životě se jim přizpůsobit, což vede zpravidla k tomu, že si je alespoň částečně přisvojí: uprchlíci z konce 60. let 20. stol. se tak stali politickými uprchlíky, kteří byli přijati svobodomyšlnými domácími, zatímco mnozí Češi se i po vstupu do Evropské unie v sousedních německy mluvících zemích pokládali za levnou pracovní sílu.

V případě migrace je pro interakci skupin rovněž důležitá již existující stereotypní představa o účastnících, resp. první dojem, který ji buď potvrdí, nebo naopak oslabí. Např. k vítězství Cortézovy výpravy nad Aztéky přispělo, že příchod Španělů i jejich podoba odpovídaly věštbě o návratu boha Quetzalcoatl. Stejně tak bývá lámana čeština ukrajinských řemeslníků pracujících u nás často *a priori* považována za známku nízké kvalifikace, bez ohledu na jejich skutečné vzdělání (v první vlně ukrajinské migrace do naší země v 90. letech 20. stol. bylo mnoho středoškoláků a vysokoškoláků, kteří u nás poté pracovali převážně v dělnických profesích).

V současnosti jsme svědky sociálně definičního úsilí různých skupin vůči migrantům z Blízkého východu a Afriky, které se typicky projevuje ve zvýraznění jednoho jejich rysů a upožadení ostatních. Vzhledem k výše uvedenému nejde tolik o to, kdo má více nebo méně pravdy. Musíme si hlavně uvědomit nezamýšlené důsledky, které s sebou přisuzování identit nese. A to nejen v ohledu, jak se my sami zachováme k migrantům, ale také jak se budou chovat oni k nám, až stereotypní identitu časem v nějaké podobě přijmou. Definovat je pouze jako dočasné válečné uprchlíky znamená poslat jejich identitu cizinců v naší společnosti, znejistit jejich budoucnost a odradit je od snahy trvaleji se přizpůsobit našemu prostředí. Budeme-li je označovat za hrozbu, nabídneme jim tím nepřímou identitu mocných vyvolávat strach. Zvýrazníme-li jejich náboženskou identitu, nesmíme se divit, když i oni se budou identifikovat primárně nábožensky. Evropa jako celek se nachází v obtížném bodu, protože složité a komplexní situace zpravidla nemají snad-

ná řešení. Definice situace a utváření identit představuje interakční proces, který není snadné kontrolovat. Je však opravdu nutné být tím prvním, kdo migranty označí a „zařadí“? Nebylo by nejlepším řešením ponechat na nich, aby sami projevíli, za koho se v aktuální situaci považují, a teprve poté rozhodovat, zdali je tato nabízená identita pro nás přijatelná?

Příklad plechovek Coca-Coly ukazuje, že kulturní a lidská migrace nejsou vždy totožné. Troufáme si tvrdit, že aktuálně Evropa nečelí primárně kulturní migraci, ale té lidské. Ovšem při sledování projevů mnohých politiků nabýváme dojmu, že k nám (tedy spíše do Německa a dalších států západní Evropy) nepřicházejí běžní lidé s osvojenými kulturními zvyklostmi své domoviny, ale – obrazně řečeno – kontejnery cizí kultury (náboženství, ideologie, zvyků a morálky), jež shodou okolností mají podobu lidí. Jakmile by kontejnery doputovaly na místo určení, automaticky by se otevřely a zaplavily hostitelskou společnost virulentními kulturními vzorci, které by ochromily místní vyspělou civilizaci, jež proti nim nemá „protilátky“. V tomto líčení jsou pak jakékoliv projevy kulturní odlišnosti a konflikty z ní plynoucí (i krádeže a násilnosti spojené s kulturou jen velmi volně) chápány jako svědectví o nežádoucí kulturní migraci.

Ze sociálního hlediska je pro západoevropské společnosti přesun milionu lidí hlavně problémem organizačním, jak masu osob s různými osudy i schopnostmi, ambicemi a plány „zpracovat“. Musejí být důmyslní ve vymyšlení procedur, jak ji urychleně absorbovat, než se podaří příchod dalších běženců utlumit na udržitelnou úroveň (což je druhý úkol) a bude možné hledat trvalejší mechanismy pro zvládnutí globální migrace. Podle všeho jsme teprve na jejím začátku. Je třeba najít způsoby, jak tzv. superdiverzitu alespoň „ustát“, když ne z ní přímo těžit.

Náš sociokulturní problém s běženci je jiný, než mají západoevropské země, jelikož českou společnost charakterizuje relativně nízká kulturní i sociální diverzita a ochota ji přijmout. Pro společnosti střední a východní Evropy přínášejí potenciální migranti hlavně problém identity – intuitivně si uvědomujeme, že se náš současný blahobyt, k němuž jsme se po desetiletích konečně dopracovali, opírá o rychlý rozvoj standardizované konzumní společnosti, dohánění úrovně vyspělejších zemí, méně už o rozvoj vlastní kultury v širším smyslu. Naše současná sociální identita je skleníkovým plodem čtvrtstoletí zaměřeného téměř výhradně na růst ekonomiky a životní úrovně. Běženci tak nyní pro mnoho lidí představují hrozbu, že budeme vystaveni „kulturní bouří“, ve které nemusíme obstát a která nás připraví nejprve o zbytky naší sdílené identity, a poté nepřímou i o blahobyt. To je však, podle našeho názoru, neopodstatněná obava, protože v případě migrantů z Blízkého východu a Afriky jde více o pohyb lidí v nouzi, než o kulturní expanzi. Syrští, afghánští nebo iráčtí uprchlíci jsou pro nás šancí naučit se zvládat integraci lidí z jiného prostředí. Příště – např. při migraci vyvolané rozsáhlou ekologickou katastrofou v Číně nebo suchem v Africe, už na takové učení nebude čas.